

A NEMZEDÉKEK KÖZÖTTI ISKOLAI MOBILITÁS MINTÁZATA ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ ANYAGI HELYZETTEL

A reziliensek hátrányai a diploma után⁴

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.3.4>

ABSZTRAKT

Mind az iskolaimobilitás-vizsgálatok, mind pedig a rezilienciavizsgálatok arra hívják fel a figyelmet, hogy Magyarországon más európai országokhoz viszonyítva a származási háttérnek jelentősebb szerepe van az iskolai előmenetelben, így nyilvánvalóan a munkaerőpiaci pályafutásban és a felnőttkori anyagi helyzet alakulásában is. Tanulmányunkban ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódva az alábbi kérdések megválaszolására vállalkozunk: 1) Hogyan alakul a nemzedékek közötti iskolai mobilitás a jelenkori magyar társadalomban? 2) Milyen különbségek vannak az iskolai mobilitás mintázataiban a nemek és az egyes korosztályok között? 3) Hogyan függ össze az iskolai mobilitási út a jövedelemmel? Leírhatók-e társadalmi szinten is megragadható jövedelmi különbségek az azonos iskolai végzettségű, de eltérő származási háttérrel rendelkezők között?

Elemzésünk empirikus alapját a KSH 2016. évi Mikrocenzusához (n=795372) kapcsolódó Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel adja (n=101165), amely utóbbi a 16 éves és idősebb, magánháztartásban élő felnőtt népeiséget reprezentálta. Jelen elemzésünk a 25–59 év közötti foglalkoztatottak körére terjed ki (n=43707).

Eredményeink szerint a foglalkoztatottnak meglehetősen nagy része (57%-a) az apja iskolai végzettségénél magasabbat szerzett. A felfelé mobilak aránya alacsonyabb a férfiak és a fiatalabb kohorszok körében. Ez utóbbi eredmény nem feltétlenül jelenti azt, hogy ebből a szempontból a társadalom zártabbá vált volna, hiszen ahogy a szülői generációk iskolai végzettség szerinti struktúrája kedvezőbbé válik, úgy természetes módon szűkülnek be a felfelé irányuló mobilitás csatornáit a gyermekeik generációja számára is. Ugyanakkor a többlépcsős mobilitás egyre nehezebb a legalacsonyabb végzettségű szülők szűkülő és a társadalmi hierarchiában egyre lejjebb csúszó köréből származó gyermekeknek. A származásnak komoly hatása van a felnőttkori jövedelmi helyzetre. Az azonos iskolai végzettséggel rendelkezők körében a magasabb végzettségű szülői háttér a magasabb, míg az alacsonyabb végzettségű szülői háttér az alacsonyabb jövedelmi kategóriákba kerülés esélyeit növeli. Így a reziliensek (itt: általános iskolai végzettségű apától származó diplomások) alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek, mint az azonos végzettséget elérő, de diplomás családból származó társaik.

Kulcsszavak: intergenerációs társadalmi mobilitás, iskolai mobilitás, reziliencia, társadalmi egyenlőtlenségek, mikrocenzus, rétegződés-adatfelvétel

1 Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület.

2 Központi Statisztikai Hivatal, Népeségtudományi Kutatóintézet.

3 Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet.

4 Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Fényes Hajnalkának a tanulmány korábbi változatához fűzött észrevételeiért.

THE PATTERN OF INTERGENERATIONAL EDUCATION MOBILITY AND ITS CORRELATION WITH THE FINANCIAL SITUATION

Disadvantages of the resilient after graduation

ABSTRACT

Both school mobility studies and resilience tests call attention to the fact that in Hungary, compared to other European countries, origins hold a more significant place in school progression, as they clearly do regarding entering workforce careers and developing adult financial standing. Regarding this topic, in our study, we attempt to answer the following questions: 1) How does school mobility between the generations develop in Hungarian society today? 2) What differences persist in the school mobility patterns between the two genders and some of the age groups? 3) How does the school mobility track affect income? Is it possible to describe, on a societal level, identifiable differences between those who have the same academic achievement, yet differ in their origin?

Our empirical results are based on the Social Stratification survey (n=101 165) connected to its 2016 Microcensus (n=795 372), which represents the population aged 16 and over living in private households. Our present analysis expands even further to those who are employed between the ages of 25 and 59 (n=43707).

Based on our results, a greater proportion of the employed (57%) attained higher education achievement than their fathers did. The ratio of the upwardly mobile is lower among men and younger age groups. This result, however, does not necessarily mean that society has become more closed. After all, as the structure of educational achievement for the parents' generation becomes more favorable, it is only natural that upward mobility for the children starts to narrow. Simultaneously, multi-step mobility for children becomes increasingly more difficult for those with parents with the lowest academic achievement. Beside this, origins have a serious impact on the differentiation of financial situations. The chances of getting placed into the higher or lower income categories are increased by the parents' academic achievement (the higher belonging to those with parents who have higher school achievement, the lower to those whose parents have lower academic achievement), even if the child's educational achievement is the same. Thus, the resilient (here: graduates with fathers with elementary school degrees) have lower incomes than those with the same academic achievement who come from graduate families.

Keywords: intergenerational social mobility, education mobility, resilience, social inequalities, micro census, social stratification data collection

A NEMZEDÉKEK KÖZÖTTI ISKOLAI MOBILITÁS MINTÁZATA ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ ANYAGI HELYZETTEL

A REZILIENSEK HÁTRÁNYAI A DIPLOMA UTÁN

1. BEVEZETŐ

A szakmai, sőt a mindennapi köztudatban is már viszonylag korán gyökeret vert az a felismerés, hogy a magasabb iskolai végzettség az egyik legfontosabb tényezője a kedvezőbb társadalmi pozíciók megszerzésének. Hazai és nemzetközi kutatások sora igyekezett igazolni a fenti tézis jelentőségét, továbbá bemutatni, hogy melyek azok a társadalmi szinten is azonosítható mechanizmusok, amelyek meghatározzák, hogy az egyén milyen iskolai végzettséget szerez (pl. Altbach 2010, Andorka 1970, 1982, Bernstein 2003, Björklund–Salvanes 2011, Blau–Duncan 1967, Boudon 1974, Bourdieu–Passeron 1977, Csata 2006, Eurofound 2017, Ferge 1969, Goastellec 2010, Harcsa 2021a, 2021b, 2021c, Hauser–Featherman 1976, Hout 2018, Hrubos 2012, Jackson–Evans 2017, Kozma 2004, Nagy P. 2003, Polónyi 2016, Róbert–Bukodi 2004, Róbert 2015, Shavit et al. 2007, Veroszta 2014, Vukasovic–Sarrico 2010). E mechanizmusok között fontos szerepet játszik az iskolai végzettség nemzedéki átörökítése, tehát az, hogy a szülők iskolai végzettsége komoly mértékben befolyásolja a gyermekek iskolai pályafutását. Ugyanakkor ezt a hatást jelentősen módosíthatják az egyéni kvalitások és az egyenlőtlenség átörökítését befolyásolni képes társadalmi intézmények, legfőképpen az iskolarendszer. Másrészt az elért iskolai végzettség és a társadalmi hierarchia más dimenzióiban elfoglalt hely között diszkrepancia lehet. Az azonos végzettségű egyének munkaerőpiaci sikerességét az egyéni adottságokon túl befolyásolhatják társadalmi szintű tényezők is. A származás például jelentősen meghatározhatja, hogy azonos végzettségű egyének milyen munkaerőpiaci pozícióba kerülnek (Benjamin 2015, Blaskó 2008, Nyüsti 2013, OECD 2018, Rodgers 2007, Sági 2013), hiszen a szülői háttér rendkívül komplex, sokszor nagyon nehezen mérhető tőkeegyüttessel ruházza fel az egyént.

Ezeknek a jelenségeknek és mechanizmusoknak a leírása és megértése szerteágazó kérdéseket vet fel, amelyek közül tanulmányunkban két területre fókuszálunk. Az első az intergenerációs iskolai mobilitás jelenkori mintázatainak leírása, a második pedig a mobilitási életutak és az anyagi helyzet összefüggéseinek bemutatása. Noha kutatási kérdéseink számos szociológiai részterülethez kötődnek, úgy véljük, hogy az iskolaimobilitás-kutatások mellett leginkább a rezilienciakutatások kérdéscsoportjához kapcsolódunk (a fogalomról lásd pl. Masten 2019, Ungar 2021), amelyek hasonló kérdéseket más megközelítésben vizsgálnak (Ceglédi 2012, 2018). A rezilienciakutatások ugyanis alapvetően a felfelé történő mobilitásnak egy viszonylag szűk kört érintő típusával foglalkoznak, nevezetesen azzal, amely az alacsony, jellemzően alacsony végzettségű szülők családjából diplomássá váló gyermekek életútja. Tanulmányunkban viszont a lefelé és felfelé irányuló mobilitás különböző típusait is görcső alá vesszük.

Úgy véljük, hogy a társadalmi, ezen belül a nemzedékek közötti (intergenerációs) iskolaimobilitás-vizsgálatok a társadalmi szerkezet egészének leírására és a változások bemutatására helyezik a hangsúlyt. Ezzel szemben a rezilienciakutatások az egyéni életutak tipizálásával az atipikus életpályán haladó személyekre fókuszálnak, noha ezekben is meghatározó elem, hogy a reziliensek életútját nem individuumok egyedi akcióinak

tekintik, hanem társadalmi jelenségnek, amelyet különböző társadalmi folyamatok, intézmények befolyásolnak (Balogh 2004, Bass–Darvas 2008, Björklund–Salvanes 2011, Ceglédi 2012, Czeizel 1997, Godin–Hindriks 2018, Henderson 2007, Masten et al. 2008, Sugland et al. 1993, Tóth 2000, 2013, Waxman et al. 2003).

Bár a mobilitásvizsgálatok általában nem használják a reziliencia fogalmát, mégis nyújthatnak információt a reziliensekről például akkor, amikor a többlépcsős, azaz a szülők iskolai végzettségéhez képest több iskolai fokozatot lépőkről beszélnek. E kutatások nyomán a reziliensek helyét a teljes népesség mobilitási mintázatán belül ismerhetjük meg, viszont általában nem lépnek tovább abban, hogy a különböző utat bejárt csoportok helyzete hogyan alakul az életkörülmények különböző dimenzióiban. A rezilienciavizsgálatok ugyanakkor az érintett csoportra fókuszálva kevésbé foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy milyen más társadalmi mobilitási mintázatokba illeszkednek a reziliens életutak. Az iskolaimobilitás-vizsgálatok általában kvantitatív vizsgálatok, míg a rezilienciakutatásokban nagy hangsúlyt kapnak a kvalitatív megközelítések is, amelyek az egyéneket körülvevő mikrokörnyezet (pl. a személyiség alkati jellemzői, a szeretetteljes családi háttér, a támogató környezet) jelentőségére hívják fel a figyelmet (Ceglédi 2018). Az iskolaimobilitás- és a rezilienciakutatásokban is közös alap viszont annak vizsgálata, hogy milyen iskolai végzettséget szereznek az egyének a szüleik végzettségéhez képest. Kutatásunkban mind az iskolaimobilitás-, mind pedig a rezilienciakutatás megközelítéseit használva igyekszünk kutatási kérdéseinket megválaszolni.

Az iskolai mobilitási életutak egyéni haszna vagy más esetben annak hátrányai koronként, társadalmonként változhatnak. Az iskolai végzettség haszna leginkább a munkaerőpiaci sikerességben, annak egy fontos aspektusában, a keresetekben realizálódhat. Ugyanakkor a népesség iskolai végzettség szerinti struktúrája és a munkaerőpiaci pozíciók szerkezete, a hozzá kapcsolódó munkakörülmények, keresetek diszkrpanciája fel- vagy leértékelheti az egyes iskolai végzettségeket, és ezáltal befolyásolhatják a mobilitási utakat is.

A 2000-es éveknek és az azt követő évtized első felének magyar foglalkozási szerkezete sok vonatkozásban meglehetősen nagy stabilitást mutat. Az ágazati struktúra, a szellemi és fizikai munkások aránya, valamint bizonyos társadalmi nagycsoportok⁵ aránya alig-alig változott (Harcsa 2021d, KSH 2015). Ez persze nem zárja ki, hogy a társadalmi nagycsoportokon belül kisebb munkaerőpiaci csoportokban ne lennének átstrukturálódások. Ugyanakkor a foglalkozási szerkezet alapvető struktúrájának stabilitása korlátot jelent a felsőfokú képzés kiterjesztésének azáltal, hogy a munkaerőpiacon a 2000-es évektől nem bővülnek azok a munkaerőpiaci pozíciók, amelyek felsőfokú végzettséget igényelnek (Harcsa 2019). Ezek a strukturális jellemzők a nemzedékek közötti iskolai mobilitásra is hatást gyakorolhatnak, hiszen ha lecsökkennek a magasabb iskolai végzettség adta munkaerőpiaci előnyök, akkor csökkenhetnek azok a húzóerők, amelyek motivációt adnak a magasabb iskolai végzettség elérésére. Feltehetően ez látszik abban is, hogy a 2010-es évek második felében a foglalkoztatottak körében a diplomások aránya már nem növekedett a korábbiakhoz hasonlóan (KSH STADAT adatok). Az utóbbi két év (2020–2021) újbóli növekedésében valószínűleg már sokkal inkább az játszott szerepet, hogy a kormányzat elengedte a diplomához szükséges nyelvvizsga-követelményt, mint az, hogy az új diplomások nagyobb arányban áramoltak be a munkaerőpiacra.

A származási hatások vonatkozásában a korábbi kutatások azt találták, hogy más európai országokhoz képest Magyarországon az iskolai pályafutásban jelentősebb szerepe van a származási háttérnek, és az iskola-rendszer nem képes a származási hátrányokat kompenzálni (Agasisti et al. 2018, Bukodi et al. 2017, Éber 2020, OECD 2019, Róbert 2018).

⁵ A társadalmi nagycsoportok fogalmát Angelusz Róberttől (2004) vettük át, amelyet a (hagyományos) rétegek, esetenként a társadalmi csoportok fogalmakkal szinonim értelemben használjuk. Az utóbbi fogalmat leginkább a KSH-beli Andorka műhely tagjai használták az 1970-es évektől kezdve.

Ami az időbeli trendeket illeti, a kutatási eredmények nem feltétlenül egy irányba mutatnak, noha azt is hozzá kell tenni, hogy a vizsgálati időszakok és célpopuláció különbözőségei miatt az eredményeket nehéz összehasonlítani. Az OECD-jelentések, amelyek a PISA-adatokat elemzik, folyamatosan jelzik, hogy Magyarországon a származási háttér hatását az iskolarendszer nem kompenzálja, sőt az egyenlőtlenségeket még fel is erősíti. A hátrányos származási háttérrel rendelkező tanulók relatív iskolai teljesítménye romlik, a reziliensek aránya csökken. Az OECD-jelentésekben rezilienseknek azokat tekintik, akik gazdasági, társadalmi és kulturális származási háttérüket tekintve (ESCS-index) az adott ország alsó negyedébe sorolódnak, de mégis a legjobbak között teljesítenek. Az egyik ilyen számítás szerint például 2006 és 2015 között Magyarországon jelentősen, az OECD országok közül az egyik legnagyobb mértékben csökkent a reziliens tanulók aránya (OECD 2016). A reziliens tanulók alacsony arányát a 2019-es OECD-jelentés (OECD 2019), illetve más módszereket alkalmazó kutatások is megerősítették (Agasisti et al. 2018). Ezekkel a kutatásokkal kapcsolatban viszont azt kell látni, hogy ez a tanuló népességre vonatkozik, ezeknek a folyamatoknak a munkaerőpiaci következményei egy későbbi időszakban realizálódnak.

A generációk közötti iskolai mobilitás és a szociológiai értelemben vett reziliencia fogalmainak összekötésére többféle megközelítés is adódik értelmezési keretként.⁶

1. Az első, amikor mobil és reziliens személy alatt tulajdonképpen ugyanazt értjük, de más perspektívából elemezzük a jelenséget. A mobilitáskutatások jellemzően egy tágabb perspektívából, mondhatni felülnézetből vizsgálódnak abban az értelemben, hogy a társadalom teljes spektrumát mutatják be, s nem az egyes életúttípusok egyedisége érdekli, hanem egy átfogó kép megrajzolása. Ebben a képben ott lehetnek a társadalmi hátrányaikkal megküzdő reziliensek is, de nem kiemelt fókusszal, hanem az egész részeként. A rezilienciakutatásokat ezzel szemben inkább az alülnézet jellemzi, amely a kivételesnek tekintett egyénekről igyekszik közeli képet alkotni, s a többi társadalmi csoportot vagy figyelmen kívül hagyja, vagy legfeljebb viszonyítási pontként kezeli.
2. Egy másik lehetséges megközelítés, amikor a két fogalmat a vizsgált kontextus alapján elkülönítjük egymástól. A rezilienciakutatások, ezen belül is főként a kvantitatívok, ugyanis a sikert csupán iskolai kontextusban értelmezik, célcsoportjukat pedig döntően a közoktatásban résztvevő tanulók adják. A mobilitáskutatások esetében a célcsoportot jellemzően a tanulmányaikat már befejezett felnőttek adják, a siker pedig tágabb társadalmi kontextusban értelmezhető. Az előbbi nézőpont az iskola nyitottságáról tud mondani valamit és a reziliens tanulókról beszél, utóbbi pedig a társadalom nyitottságáról és a mobil felnőttekről tesz megállapításokat. Reziliens felnőttekről kevesebb szó esik a szakirodalomban, ezért tanulmányunkban rájuk fókuszálunk.
3. Egy harmadik lehetséges megközelítés, amikor azokat a személyeket soroljuk a reziliensek közé, akik társadalmi mobilitásukon túl az élet más területein is sikeresek. Bár erős összefüggés látható például az iskolázottság és a szubjektív jóllét között, mégis érdemes számításba venni, hogy a társadalmi mobilitás nem mindig jellemezhető egyértelműen pozitív kimenetűként ebben a tekintetben (Beck 1983, Bereményi–Durst 2021, Ceglédi 2018, Czeizel 1997, Durkheim 2000, Ferge 2006, Godó et al. 2020, Hafíčová et al. 2020, Kapitány–Kapitány 2007, Leist Balogh–Jámbori 2016, Lukács J. 2018, Pusztai 2004, Reay et al. 2009, Subramanyam et al. 2013, Varga 2019).

⁶ Elméleti kitérőnk az indokolja, hogy a szakirodalomban nem említik együtt a két fogalmat szociológiai megközelítésben. A rezilienciát szociológiai értelemben használjuk, nem pedig pszichológiaiában. Ez utóbbi lelki ellenállóképességet jelentene (pl. a megterhelő életesemények ellenében tapasztalható megküzdés). A reziliencia pszichológiai értelmezése ugyanakkor megjelenik a mobilitásvizsgálatokban, amikor például a mobil személyek pszichológiai rezilienciáját elemzik (pl. Cosco et al. 2016, Subramanyam et al. 2013).

4. Élhetünk egy olyan megközelítéssel is, hogy a reziliencia a mobilitáson belül egy erősebb fokozatot jelöl. Így a társadalmi létrán apjukhoz képest több lépcsőfokot (iskolai végzettségi szintet) lépőket tekinthetjük rezilienseknek.

Tanulmányunkban az itt felsorolt lehetséges megközelítések közül többet is alkalmaztunk – mintegy kísérletezve az elméleti kapcsolódási pontok empirikus letapogatásával. A távoli és közeli perspektívából történő vizsgálódás (1. értelmezés) alapvető szemlélete tanulmányunknak, ugyanakkor ez utóbbit egy későbbi elemzésünkben tervezzük mélyrehatóbban alkalmazni. Elméleti síkon megkülönböztettük az iskolai kontextusban értelmezhető rezilienciát a társadalmi kontextusban értelmezhető mobilitástól (2. értelmezés), s kísérletet tettünk arra, hogy a kontextusra érzékeny módon hozzuk be a felnőtt lakosság társadalmi mozgásának értelmezésébe a rezilienciamegközelítést. Elemzésünkben rezilienseknek azokat tekintettük, akik apjuk iskolai végzettségi szintjénél három fokozattal magasabb iskolai végzettséget szereztek (4. értelmezés). A jövedelmi helyzet vizsgálatával pedig arra próbáltuk rávilágítani, hogy a rezilienseknek tekintett személyek mennyire „sikeresek” az élet más területein, vajon egy jelentős mobilitást jelentő iskolai karrier elegendő-e ahhoz, hogy a jobb származási háttérrel rendelkező társaikhoz hasonló jövedelmi szinten éljenek. (3. értelmezés).

2. KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Kutatásunkban a fenti szakirodalomra alapozva az alábbi kérdésekre keressük a választ:

1. Hogyan alakult a nemzedékek közötti iskolai mobilitás a jelenkori magyar társadalomban? Az iskolai mobilitásban érintettek között milyen arányban vannak a felfelé, illetve a lefelé mobil társadalmi csoportok, az előbbin belül a reziliensek (itt: apjuk iskolai végzettségéhez képest három szinttel magasabb végzettséget szerzők)?
2. Milyen különbségek vannak az iskolai mobilitás mintázataiban a nemek és az egyes korosztályok között?
3. Hogyan befolyásolja a jövedelmi helyzetet az iskolai mobilitási út? Leírhatók-e társadalmi szinten is beazonosítható különbségek az azonos iskolai végzettségű, de eltérő származási háttérrel rendelkezők között?

3. ADATOK ÉS VÁLTOZÓK

3.1. A célsokaság

Kutatásunk a KSH 2016. évi Mikrocenzusához (n=795372) kapcsolódó Társadalmi rétegződés kiegészítő felvételen alapul (n=101165), amely utóbbi a 16 éves és idősebb, magánháztartásban élő felnőtt népességet reprezentálja.⁷ Jelen elemzésünk a 25–59 év közötti foglalkoztatottak körére terjed ki (n=43707). Mintánk így a 4,2 millió foglalkoztatottból több mint 3,7 millió főt reprezentál. Elemzésünkbe azok a foglalkoztatottak nem kerültek be, akik nyugdíj, anyasági ellátások, illetve tanulói státusz mellett foglalkoztatottak. Ők az összes foglalkoztatottnak, a súlyozatlan adatokat figyelembe véve, 5,3%-át tették ki.

3.2. Az elemzésben használt főbb változók

Foglalkoztatott: Foglalkoztatottnak a Mikrocenzus-adatfelvétel azokat tekintette, akik az adatfelvételt megelőző héten, legalább egy óra jövedelemszerző tevékenységet folytattak. Kutatásunkban ezt a definíciót alkalmaztuk mi is, a fentebb említett szűkítéssel.

⁷ Az adatfelvétel célkitűzéseiről és sajátosságairól lásd Huszár (2016), valamint Huszár és Záhonyi (2018a, 2018b) tanulmányait.

Iskolai végzettség: A legmagasabb iskolai végzettséget vettük figyelembe, négy kategória kialakításával: 1.) legfeljebb 8 általános iskola, 2.) szakmunkásképző/szakiskola, 3.) érettségit adó szakközépiskola vagy gimnázium, 4.) diploma (főiskola/egyetem vagy osztatlan képzésben szerzett felsőfokú diploma).

Apa (szülő iskolai végzettsége): A szülő iskolai végzettsége a kérdezett 14 éves korára jellemző végzettséget mutatja. Sajnos a korábbi kutatási hagyományoktól eltérően az idevonatkozó kérdésből nem derül ki világosan, hogy egy-egy esetben az apa vagy az anya iskolai végzettségéről beszélünk. Alapesetben az apa iskolai végzettségét kérdezték (feltételeztük, hogy a válaszok döntő többsége az apákra vonatkozik), de ha ez az adat nem állt rendelkezésre, akkor ugyanebbe a változóba az anya végzettsége került. Ráadásul, ha a kérdezett az apa iskolai végzettségét nem tudta, vagy nem is ismerte az apját, vagy nem kívánt a kérdésre válaszolni, akkor nem feltétlenül az anya iskolai végzettségét kellett beírnia, hanem jelölhette a fentebb megjelölt válaszlehetőségek egyikét is. Tanulmányunkban az idevonatkozó elemzésekben csak azokat az eseteket vettük figyelembe, amikor a kérdezett az apa (szülő) iskolai végzettségét megadta.

Jövedelem: Az egy fogyasztási egységre jutó (ekvivalens) jövedelmet használtuk, amelyet az adatfelvételben felvett háztartási jövedelemből képeztünk. A Mikrocenzus kérdése a következőképpen szólt: „Átlagosan mennyi az Ön háztartásának összes nettó jövedelme havonta?” Amennyiben a kérdezett ezt a kérdést megválaszolta, úgy kiindulópontként ezt az adatot vettük figyelembe. Amennyiben nem tudta, vagy nem akarta megválaszolni, akkor a kérdezettnek a háztartás jövedelmét egy jövedelmikategória-sorban kellett elhelyezni. Ez esetben a kategória középértékét vettük figyelembe háztartási jövedelemként. Ezután számítottuk ki az ekvivalens jövedelmet az OECD2-skálát figyelembe véve.

Kutatásunkban az 1. táblázatban bemutatott iskolai mobilitási pályákat különböztettük meg.

1. táblázat. A 25–59 év közötti foglalkoztatottak iskolai mobilitásának iránya és mértéke (%)

Az apa iskolai végzettsége	A foglalkoztatott iskolai végzettsége			
	legfeljebb 8 általános	szakmunkásképző/szakiskola	érettségi	diploma
legfeljebb 8 általános	Immobil 8 általános végzettségű (7,3%)	Egylépcsős felfelé mobil (11,0%)	Kétlépcsős felfelé mobil (8,1%)	Reziliens (3,0%)
szakmunkásképző/szakiskola	Egy lépcsős lefelé mobil (2,3%)	Immobil szakmunkás/szakiskolai végzettségű (13,5%)	Egylépcsős felfelé mobil (17,8%)	Kétlépcsős felfelé mobil (10,2%)
érettségi	Legalább kétlépcsős lefelé mobil (0,2%)	Egylépcsős lefelé mobil (1,4%)	Immobil érettségizett (5,9%)	Egylépcsős felfelé mobil (7,0%)
diploma	Legalább kétlépcsős lefelé mobil (0,1%)	Legalább kétlépcsős lefelé mobil (0,5%)	Egylépcsős lefelé mobil (2,7%)	Immobil diplomás (8,9%)

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége ismert volt (n=39112). A szerzők számítása.

4. EREDMÉNYEK

4.1. Iskolai mobilitási életutak a főbb demográfiai jellemzők szerint

Írásunk e részében a főbb iskolai mobilitási utak társadalmon belüli reprezentáltságát mutatjuk be, majd az ezt követő részben foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a különböző iskolai mobilitási utakhoz milyen jövedelmi/anyagi helyzet kapcsolódik. Éppen azért, mert az elmúlt évtizedekben az iskolai expanziók következtében jelentősen átalakult a magyar népesség iskolai végzettség szerinti struktúrája, a mobilitási utakat korcsoportként is vizsgáljuk. A felfelé mobil személyek csoportján belül kiemelten fókuszálunk a reziliensekre, akik az iskolai hierarchia legaljáról annak legmagasabb szintjére jutottak.

Az iskolai mobilitás főbb mintázatait áttekintve a legfontosabb megállapítás, amit tehetünk, hogy a foglalkoztatottnak meglehetősen nagy része (57%-a) az apja iskolai végzettségénél magasabbat szerzett (2. táblázat). Köszönhető ez egyrészt a középiskolai expanzióknak, amely az 1980-as évek végén vett nagyobb lendületet (Halász–Lannert 2000), másrészt a felsőfokú oktatásban részesülők arányának jelentős növekedésének, amely folyamat az 1990-es években erősödött fel.

A nők körében a felfelé mobilak aránya 10 százalékponttal volt magasabb, mint a férfiakéban. Ez a különbség jórészt abból adódik, hogy a nőket mind a középiskolai, mind pedig a felsőoktatási expanzió nagyobb mértékben érintette. Ennek alapvető magyarázata az, hogy a kedvezőtlen kereseti viszonyok miatt számos értelmiségi pálya leértékelődött, amelynek hatására a férfiak körében mérséklődött a felsőfokú képzés iránti érdeklődés, és ezáltal bizonyos értelmiségi munkakörökben megnövekedett a nők aránya (Fényes 2010).

Ugyanakkor annak a fentebb már említett adatfelvételi problémának is van szerepe, hogy a nők iskolai végzettségét az anyák és nem pedig az apák végzettségéhez kellene hasonlítanunk, hiszen így nem tudjuk szétválasztani a két hatást: a tényleges intergenerációs mobilitást és azt, hogy a két szülő iskolai végzettsége között is lehetett különbség. Ha a megkérdezettek szüleinek nemzedékében az anyák iskolai végzettsége magasabb volt, mint az apáké, akkor a nők intergenerációs mobilitását a mi számításaink felülbecslik, hiszen mi a nők iskolai végzettségét jellemzően az apjukéhoz, és nem az anyjukéhoz hasonlítjuk.

A felfelé irányuló iskolai mobilitási utat megtevők nagyobb része egylépcsős mobilitási utat járt be, azaz az apjához képest egy iskolai fokozattal magasabbat szerzett. A vizsgált népességnek több mint egyharmada (36%-a) tartozott ide. A kétlépcsős felfelé mobilak aránya 18% volt, a nők körében lényegesen magasabb arányban (nők: 23%, férfiak 14%). A reziliensek meglehetősen kis részét, mindössze 3%-át képezték a vizsgált népességnek. Ez is inkább a nőkre volt jellemző. Ez a nagyon alacsony arány kohorszonként jelentős eltérést mutat, ugyanis a 25–29 évesek körében a reziliensek hányada alig haladja meg az 1%-ot, míg az 50–59 évesek körében közel 6% a megfelelő érték (4. táblázat).

A lefelé irányuló iskolai mobilitás mindössze a 25–59 év közötti foglalkoztatottak 7%-át érinti, míg az immobilak aránya 36%-ot tett ki. A férfiaknak 40%-a, a nőknek 31%-a szerzett ugyanolyan iskolai végzettséget, mint az apja.

2. táblázat. Az iskolai mobilitás útjai a 25–59 éves foglalkoztatottak körében, nemek szerint (%)

Mobilitás típusa	Férfiak	Nők	Együtt
Felfelé mobilak, ebből:	52,1	63,0	57,1
reziliens	2,3	3,9	3,0
kétlépcsős felfelé mobil	13,9	23,4	18,3
egylépcsős felfelé mobil	35,9	35,7	35,8
Lefelé mobilak, ebből:	8,2	6,1	7,2
legalább kétlépcsős lefelé mobil	0,9	0,6	0,8
egylépcsős lefelé mobil	7,3	5,5	6,4
Immobilak – „státuszmegőrzők”, ebből:	39,7	30,9	35,6
diplomás	8,8	9,0	8,9
érettségizett	6,1	5,8	5,9
szakmunkás/szakiskolai végzettségű	17,4	8,9	13,5
legfeljebb 8 általános végzettségű	7,4	7,2	7,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége ismert volt (n=39112). A szerzők számítása.

Az iskolai mobilitás ilyen mértékű tömegessé válása azonnal felveti a kérdést, hogy hogyan jelenik meg a felfelé irányuló mobilitás „haszna” a társadalmi érvényesülés olyan dimenzióiban, mint a munkaerőpiaci státusz, a jövedelem, a tágabb értelemben vett anyagi helyzet. A tömeges felfelé irányuló mobilitás ugyanis egy kevésbé dinamikus változó munkaerőpiacon nem biztos, hogy a várt pozitív kimenetet hozza az egyének számára. Azaz a magasabb végzettségű személyek jelentős része is végzettségénél alacsonyabb szintű tudást igénylő munkát végez, vagy olyan alacsonyabb végzettséget, de szaktudást igénylő munkakörbe kerül, amely esetleg újabb, de az iskolai hierarchiában alacsonyabb szinten levő iskola elvégzésére készíti. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatával – pontosabban ennek egy aspektusával – majd a tanulmányunk második felében foglalkozunk, amikor a mobilitási út és a jövedelmi helyzet összefüggéseit vizsgáljuk. A továbbiakban a mobilitási utak korosztályonkénti különbségeit vizsgáljuk meg.

A felfelé mobilak korosztályos vizsgálata azt mutatja, hogy az általunk vizsgált legidősebb kohorszban, a 2016-ban 50–59 éves korosztályban volt a legnagyobb mértékű a felfelé irányuló iskolai mobilitás aránya. Ugyanakkor ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy ebből a szempontból a társadalom zártabbá vált volna, hiszen a későbbi korosztályok már azoknak a szülőknek a gyermekei, akiknek a szülei a korábbi generációkhoz képest jóval magasabb arányban szereztek középiskolai végzettséget. A legfiatalabb általunk vizsgált korosztály szüleinek ötöde pedig már felsőfokú diplomát is szerzett, ami magasabb arány, mint a náluk idősebb szülői generációban mért értékek (3. táblázat). Ahogy tehát a szülői generációk iskolai végzettsége nő, úgy természetes módon szűkülnek be a felfelé irányuló mobilitás csatornái a gyermekeik generációja számára is. Másrészt – ahogy azt korábban említettük – az alacsony iskolai végzettségű szülők társadalmi hierarchiában elfoglalt helye sem feltétlenül ugyanolyan egy-egy időszakban. Ha a szülők generációjában az alacsony végzettségűek aránya erősen lecsökken, akkor az alacsonyan kvalifikáltak már feltételezhetően egy szelektált csoportot képeznek, amelyben a társadalmi hátrányok jobban felhalmozódnak, mint egy olyan csoportban, amely nagyobb arányt képvisel egy másik időszakban. Például, ha a szülők generációjának több mint a fele általános iskolai végzettségű, akkor a gyermekek generációjának sokkal nagyobb esélye van a felfelé mobilitásra, mintha csak egytizede.

3. táblázat. A vizsgált korosztályok és a szüleik (hipotetikus kohorszának) megoszlása az iskolai végzettségük szerint (%)

	A gyermekek és szüleik							
	30 év alattiak		30–39 évesek		40–49 évesek		50–59 évesek	
	születési évek							
	gyerekek	szülők	gyerekek	szülők	gyerekek	szülők	gyerekek	szülők
	nemzedéke							
	1987–2000	1962–1975	1977–1986	1952–1961	1967–1976	1942–1951	1957–1966	1931–1941
Legfeljebb 8 általános	12,2	16,0	9,1	29,3	10,6	41,5	12,6	75,4
Szaktanácsképző /szakiskola	20,3	32,3	22,2	28,0	29,9	19,5	31,5	2,3*
Érettségi	44,0	30,8	35,1	27,8	33,1	25,4	32,6	15,3
Diploma	23,5	20,9	33,6	14,9	26,3	13,6	23,3	7,0

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége ismert volt (n=39112). A szerzők számítása.

Megjegyzések: A szülői generációra vonatkozó adatokat különböző népszámlálási évekből vettük.

A 2016-os évben ugyanis a szülői generációk többsége szelektált abban az értelemben, hogy sokan közülük már meghaltak, ez pedig jelentősen torzítaná az eredményeket. A szülői generációhoz azokat soroltuk, akik a gyermekek generációjánál 25 évvel korábban születtek. A szülői generációk iskolai végzettség szerinti összetételét a szülők 40–50 éves kora közötti időszakban próbáltuk vizsgálni. Ez nyilvánvalóan csak becslés, de jól szemlélteti az iskolai végzettség szerinti struktúra változását. Az egyes szülői generációk adatai a következő Népszámlálásokból származnak: 1962–1975 között születettek: 2011-es NSZ; 1952–1961 között születettek: 2001-es NSZ; 1942–1951 között születettek: 1990-es NSZ; 1931–1941 között születettek: 1980-as NSZ. *Ennél a generációnál azért ilyen alacsony a szakmunkások aránya, mert a szakmunkás-képzés később indult be.

4. táblázat. Az iskolai mobilitás útjai a foglalkoztatottak körében, korcsoportok szerint (%)

Mobilitás típusa	25–29 évesek	30–39 évesek	40–49 évesek	50–59 évesek	Együtt
Felfelé mobilak, ebből:	54,7	56,1	54,2	63,8	57,1
reziliens	1,4	2,0	2,7	5,7	3,0
kétlépcsős felfelé mobil	16,7	18,1	17	21,3	18,3
egylépcsős felfelé mobil	36,6	36	34,5	36,8	35,8
Lefelé mobilak, ebből:	9,3	7,3	7,4	5,7	7,2
legalább kétlépcsős lefelé mobil	1,1	0,7	0,8	0,7	0,8
egylépcsős lefelé mobil	8,2	6,6	6,6	5,0	6,4
Immobilak – „státuszmegőrzők”, ebből:	35,8	36,6	38,3	30,3	35,6
diplomás	10,9	10,7	8,6	6,1	8,9
érettségizett	9,1	6,2	6,3	3,6	5,9
szakmunkás/szakiskolai végzettségű	10,6	13,9	15,9	10,8	13,5
legfeljebb 8 általános végzettségű	5,2	5,8	7,5	9,8	7,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége ismert volt (n=39112). A szerzők számítása.

Az idősebb generációkat nagyobb mértékben érintő felfelé mobilitás különösen a többlépcsős mobilitásban érintettek körében jellemző. Míg a 25–29 év közöttiek körében 17%-ot tesz ki azoknak az aránya, akik a szülői generációhoz képest legalább két iskolai végzettségi szinttel többet szereztek, addig az 50–59 évesek körében ez 21% (4. táblázat).

Ahogy említettük, a többlépcsős mobilitási arányok mérséklődése mögött is erőteljesen ott áll az a jelenség, hogy a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű szülők aránya generációról generációra jelentős mértékben csökkent.

Ugyanakkor ez önmagában nem ad magyarázatot az idősebb generációk jelentősebb arányú felfelé mobilitására, hiszen ha a kilépési mobilitási adatokat vizsgáljuk – amelyek ezeket a strukturális különbségeket eltüntetik –, a korcsoportok közötti különbségek akkor is fennmaradnak (5. táblázat). Ezenkívül egyértelmű az is, hogy a korcsoportok közötti különbségek a férfiak körében erőteljesebbek, mint a nőkben. A 25–29 éves általános iskolai végzettségű szülőktől származó fiatal férfiaknak csak 5%-a tudott diplomát szerezni, míg az 50–59 éves korosztálynak 9%-a (5. táblázat).

Az adatok értelmezésénél azt is figyelembe kell venni, hogy a legfiatalabb korosztályokban még nem feltétlenül lezárt iskolai pályákról van szó, még akkor sem, ha elemzésünk a foglalkoztatottakra irányul. Ez különösen igaz az érettségi és diploma között állókra. A 2010-es évek közepén ugyanis nagy számban voltak azok a fiatalok, akik nyelvvizsga hiányában nem kaphatták meg a diplomájukat. Egy kormányzati döntés értelmében viszont a COVID-járvány időszaka alatt ideiglenesen feloldották a diplomaszerezés azon követelményét, hogy a diplomát szerzőknek legalább egy (esetenként több) középfokú (bizonyos karokon felsőfokú) nyelvvizsgával kell rendelkezniük. Az Innovációs és Technológiai Minisztérium közlése szerint 2020 nyarán már több mint százezren voltak azok, akik ily módon szereztek meg a diplomájukat. Ugyan ezeknek a diplomásoknak nem ismerjük a társadalmi hátterét, feltételezhetjük, hogy a kedvezőtlenebb származási háttérrel rendelkezők körében magasabb az előfordulásuk.

5. táblázat. A legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű szülők gyermekeinek iskolai végzettsége, korcsoportok szerint (%)

A kérdőzet iskolai végzettsége	Korcsoportok			
	25–29 évesek	30–39 évesek	40–49 évesek	50–59 évesek
	Férfiak			
legfeljebb 8 általános	38,4	31,5	26,1	18,3
szakmunkásképző/szakiskola	36,0	37,5	47,2	52,7
érettségi	20,8	22,6	19,9	19,6
diploma	4,8	8,4	6,7	9,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	Nők			
legfeljebb 8 általános	23,9	27,0	25,0	22,5
szakmunkásképző/szakiskola	23,9	27,1	29,0	25,6
érettségi	37,7	33,5	34,4	37,5
diploma	14,5	12,5	11,6	14,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége ismert volt. A szerzők számítása.

A szakmunkás végzettségű apák gyermekeinek körében, ezen belül is a férfiaknál, a státuszmegtartók aránya az idősebb korcsoportoktól a fiatalabbak felé haladva csökkenő. Az egylépcsős felfelé mobilak aránya viszont a fiatalabb generációk körében magasabb. A 30 év alatti férfiak korcsoportjában a gyermekek nemzedékének 46%-a szerzett érettségit, míg a többi korcsoportnál 32–39% között mozgott az érettségizettek aránya (6. táblázat). A diplomát szerzők aránya a férfiaknál a 30–39 éves korosztályban, a nőknél a legfiatalabbak körében a legmagasabb. Ugyan a legfiatalabbak esetében itt sem teljesen biztosan lezárt iskolai pályákról beszélünk, de a nemek közötti különbségek a legfiatalabbaknál a legnagyobbak, amiből arra következtethetünk, hogy a felsőfokú oktatásba beáramlás dinamikus növekedésének lassulása elsősorban a férfiakat érintette, azon belül is az alacsonyabb származásúakat. Lehetséges, hogy itt már megjelenik az a hatás, hogy az utóbbi évtizedekben bizonyos diplomás szakmák jelentősebb leértékelődésen mentek keresztül. Ilyenek lehetnek bizonyos műszaki, illetve pedagóguspályák, amelyek alternatívájaként számos magas presztízsű és/vagy jó keresetet nyújtó érettségihez kötött vagy anélkül is végezhető szakmunka vonzóbb lehet egy fiatal számára, mint például egy mérnöki vagy pedagóguskarrier. Ez a jelenség nem teljesen új, hiszen ennek első jelei már az 1990-es években is megfigyelhetők voltak (Bukodi–Harcsa–Reisz 1994), mára azonban a nagyságrendjük újra megnövekedhetett.

A szakmunkás végzettségű szülők gyermekeinek lefelé irányuló mobilitása is a fiatalabb generációk körében magasabb. Ennek értelmezése további kutatásokat igényel, ugyanakkor, ha összekapcsoljuk azzal, hogy a legfeljebb általános iskolai végzettségű apák esetében is növekedett a státuszmegtartó gyermekek aránya, akkor utalhat egy leszakadó réteg élethelyzetének stabilizálódására, amelyben az alacsony státusz generációról generációra örökítődik át.

6. táblázat. A szakmunkás/szakiskolai végzettségű szülők gyermekeinek iskolai végzettsége, korcsoportok szerint (%)

A kérdezett iskolai végzettsége	Korcsoportok			
	25–29 évesek	30–39 évesek	40–49 évesek	50–59 évesek
	Férfiak			
legfeljebb 8 általános	7,0	5,8	5,0	4,3
szakmunkásképző/szakiskola	30,6	34,5	47,5	42,6
érettségi	45,5	38,8	31,6	36,0
diploma	17,0	20,9	15,9	17,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	Nők			
legfeljebb 8 általános	4,5	4,4	5,4	6,5
szakmunkásképző/szakiskola	11,0	18,6	24,4	21,3
érettségi	48,8	44,9	44,6	43,7
diploma	35,8	32,0	25,6	28,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége ismert volt. A szerzők számítása.

A korcsoportos vizsgálatok arra utalnak, hogy az érettségizett szülők gyermekeinél megtorpanni látszik az a tendencia, hogy a fiatalabbak felé haladva a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya növekszik. A férfiak körében a 30–39 éves korosztályban kevesebben lettek szakmunkások, mint az idősebb generációkban, és többen szereztek diplomát is, mint a tőlük idősebb korcsoportokban. Viszont a 30 év alattiaknál drasztikusan lecsökkent azoknak az aránya, akiknek az apja érettségizett volt, de maga diplomát szerzett. Miközben a 30–39 éves férfiak 48%-a, addig a 25–29 év közötti férfiaknak csak a 36%-a lett diplomás (7. táblázat). A fentebb említett magyarázatok mindegyike állhat e mögött is, de jelentős lehet a diplomák leértékelődésének folyamata, illetve a felsőoktatás képzési költségeinek növekedése is.

7. táblázat. Az érettségizett szülők gyermekeinek iskolai végzettsége, korcsoportok szerint (%)

A kérdezett iskolai végzettsége	Korcsoportok			
	25–29 évesek	30–39 évesek	40–49 évesek	50–59 évesek
	Férfiak			
legfeljebb 8 általános	2,7	1,5	1,0	2,7
szakmunkásképző/szakiskola	8,4	10,4	16,5	15,1
érettségi	53,1	40,7	41,1	38,5
diploma	35,9	47,5	41,4	43,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	Nők			
legfeljebb 8 általános	0,5	0,8	1,4	1,6
szakmunkásképző/szakiskola	4,5	4,7	7,0	7,5
érettségi	37,0	33,5	44,0	40,8
diploma	58,1	60,9	47,5	50,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége ismert volt. A szerzők számítása.

A diplomás szülők gyerekeinek nagy aránya szerzett szintén diplomát, de a korcsoportok közötti különbségek nem elhanyagolhatóak. A férfiaknál a legfiatalabbak körében a legalacsonyabb az iskolai végzettség szintjét átörökítő aránya. A 25–29 éves férfiaknak 65%-a, a 30–39 éveseknek 72%-a, a 40–49 éveseknek 71%-a, az 50–59 éveseknek pedig 69%-a szerzett maga is diplomát. A diplomás apától származó nők esetében ugyan nem a legfiatalabbak körében a legalacsonyabb a diplomások aránya, de ők azok, akik megtörik a korábbi generációk növekvő tendenciáját (50–59 évesek: 70%, 40–49 évesek: 75%, 30–39 évesek: 83%). A 30–39 évesek körében mért legmagasabb érték után a 25–29 évesek körében már csak 75% a diplomát szerettek aránya (8. táblázat).

8. táblázat. A diplomás szülők gyermekeinek iskolai végzettsége, korcsoportok szerint (%)

A kérdezett iskolai végzettsége	Korcsoportok			
	25–29 évesek	30–39 évesek	40–49 évesek	50–59 évesek
	Férfiak			
legfeljebb 8 általános	1,8	0,6	0,5	0,8
szakmunkásképző/szakiskola	4,8	3,8	4,9	5,2
érettségi	28,7	23,4	23,4	25,0
diploma	64,6	72,3	71,1	69,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	Nők			
legfeljebb 8 általános	1,2	0,5	0,6	1,3
szakmunkásképző/szakiskola	2,2	2,3	3,6	2,9
érettségi	22,0	14,4	20,5	25,9
diploma	74,6	82,8	75,2	69,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége ismert volt. A szerzők számítása.

4.2. Az iskolai mobilitási utak és az anyagi helyzet összefüggései

Az iskolai végzettség nyilvánvalóan összefüggést mutat a munkaerőpiaci pozícióval és a keresetekkel. Ugyanakkor a végzettség és a munkaerőpiaci sikeresség közötti összefüggés nem minden szakmacsoportban egyértelmű, és egyéni szinten sem jelent feltétlenül determinisztikus viszonyt. Noha számos kutatás igazolta, hogy a diplomások körében alacsonyabb a munkanélküliség, körükben magasabb a vezetők aránya, és általában magasabb béreket is tudnak realizálni, ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy például a magasabb bérek minden szakmacsoportra jellemzőek lennének. Példaként említhetjük a pedagógusbérek elértéktelenedését.

Noha a kereset alapvetően határozza meg az egyének jövedelmi szintjét, ebben a kutatásban nem azzal a kérdéssel foglalkoztunk, hogy az iskolai végzettség és a munkaerőpiaci pozíció, valamint a keresetek között mi az összefüggés, hogy hogyan térülnek meg az iskolai pályafutásba befektetett erőfeszítések, hanem azzal, hogy az azonos iskolai végzettségűek családi jövedelme eltér-e egymástól aszerint, hogy milyen iskolai mobilitási életút áll az egyén mögött. Nem kereseteket vizsgálunk tehát, hanem a család egy fogyasztási egységre jutó jövedelmét, ami nyilvánvalóan számos egyéb tényezőtől is függ, legfőképpen attól, hogy kivel él együtt valaki, hogy párkapcsolatban él-e, hogy a párjának milyen a munkaerőpiaci státusza, keresete, hogy vannak-e gyerekeik stb. Az egyének aktuális jövedelmi helyzetét befolyásolják az egyéni életpálya olyan eseményei is, mint például, hogy elvált-e, hogy vannak-e a háztartáson kívül élő kiskorú gyermekei, akikről gondoskodnia kell. Ebben a sokdimenziós térben megpróbáltuk néhány főbb ismérv szerint standardizálni az adatainkat, hogy közelebb jussunk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy vajon az iskolai mobilitási út hogyan befolyásolja az egyén anyagi helyzetének egy meghatározó dimenzióját, a jövedelmet.

Kérdéseink megválaszolására az iskolai mobilitási út és a jövedelmi helyzet közvetlen összefüggéseit mutató kétváltozós elemzés mellett multinomiális regressziós modelleket is felépítettünk, amelyek számos fontos ismérv hatásának kontrollálása után mutatják az iskolai mobilitási út jövedelmi helyzetre gyakorolt hatását. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a származási hatás pontos kimutatása az általunk bevont ismérvek mellett to-

vábbiak bevonását igényelné, amelyek az életpálya egészére, az egyéni életút különböző eseményeire és a párkapcsolatban élők partnerének jellemzőire vonatkozna. Ugyanakkor úgy véljük, hogy az általunk felépített modellek is jelentős mértékben hozzájárulnak az iskolai mobilitási út és a jövedelmi helyzet kapcsolatának megértéséhez. Modelljeink négy iskolai szinten készültek el, azaz arra a kérdésre igyekeztünk választ adni, hogy az azonos iskolai végzettségű egyének jövedelme szignifikáns különbséget mutat-e aszerint, hogy milyen a származási háttérük, azaz esetünkben az apjuk iskolai végzettsége. A függő változóban az ekvivalens jövedelem alapján öt kategóriát képeztünk: 1. az átlagos jövedelem alatt legalább 40%-kal; 2. az átlagos jövedelem alatt 20–40%-kal; 3. az átlagos jövedelemtől legfeljebb 20% eltérés felfelé vagy lefelé; 4. az átlagos jövedelem felett 20–40%-kal, 5. az átlagos jövedelem felett legalább 40%-kal. A referenciacsoport minden modellben a középső érték volt, vagyis azok képezték a referenciakategóriát, akiknek a jövedelme az átlagos körül szóródott. A megfigyelt változóban a referenciakategóriát az immobilak jelentették, akiknek ugyanaz volt az iskolai végzettsége, mint az apjuknak.

Az iskolai mobilitási út és az ekvivalens jövedelem összefüggését mutató kétváltozós elemzés arra mutat rá, hogy az azonos iskolai végzettségű, de eltérő mobilitási utat bejáró egyének jövedelme szignifikánsan különbözik. Azoknak a diplomásoknak a családjában, akiknek a szülei legfeljebb alapfokú végzettségűek, az ekvivalens jövedelem 169 ezer forint, míg az érettségizett szülők diplomás gyerekeinek háztartásában 185 ezer, a diplomás szülők gyerekeinek a háztartásában pedig 212 ezer forint volt az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem (9. táblázat).

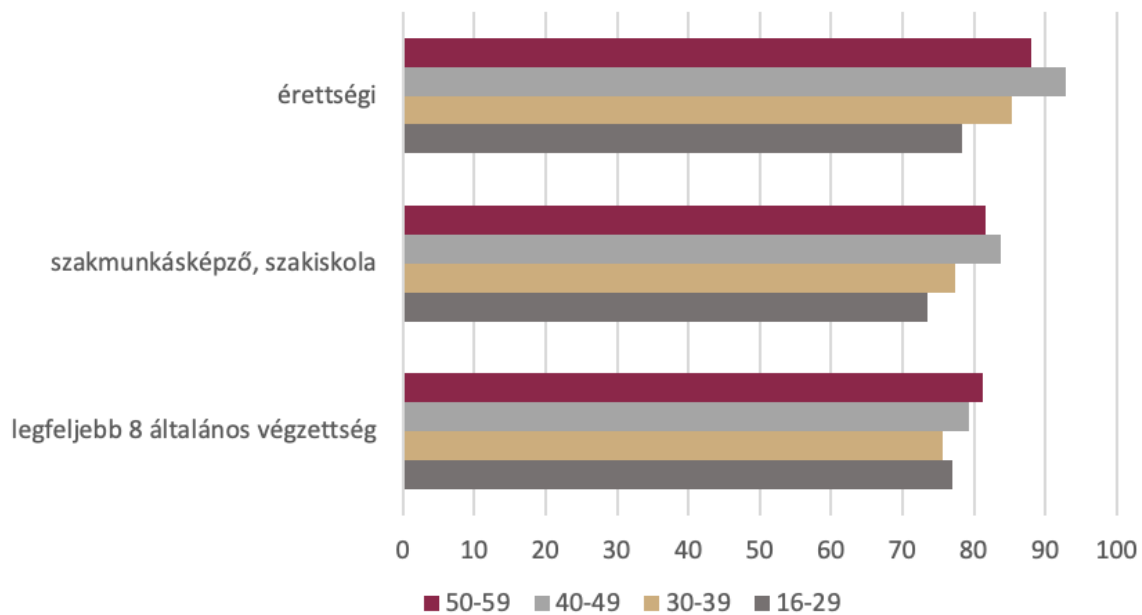
9. táblázat. Az ekvivalens jövedelem átlaga az iskolai mobilitás típusa szerint (ezer Ft)

Az apa iskolai végzettsége	A foglalkoztatott iskolai végzettsége			
	legfeljebb 8 általános	szakmunkásképző/ szakiskola	érettségi	diploma
legfeljebb 8 általános	70	91	109	169
szakmunkásképző/szakiskola	83	101	120	169
érettségi	97	130	140	185
diploma	130	116	147	212

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége és a háztartási jövedelem is ismert volt (n=32495). A szerzők számítása.

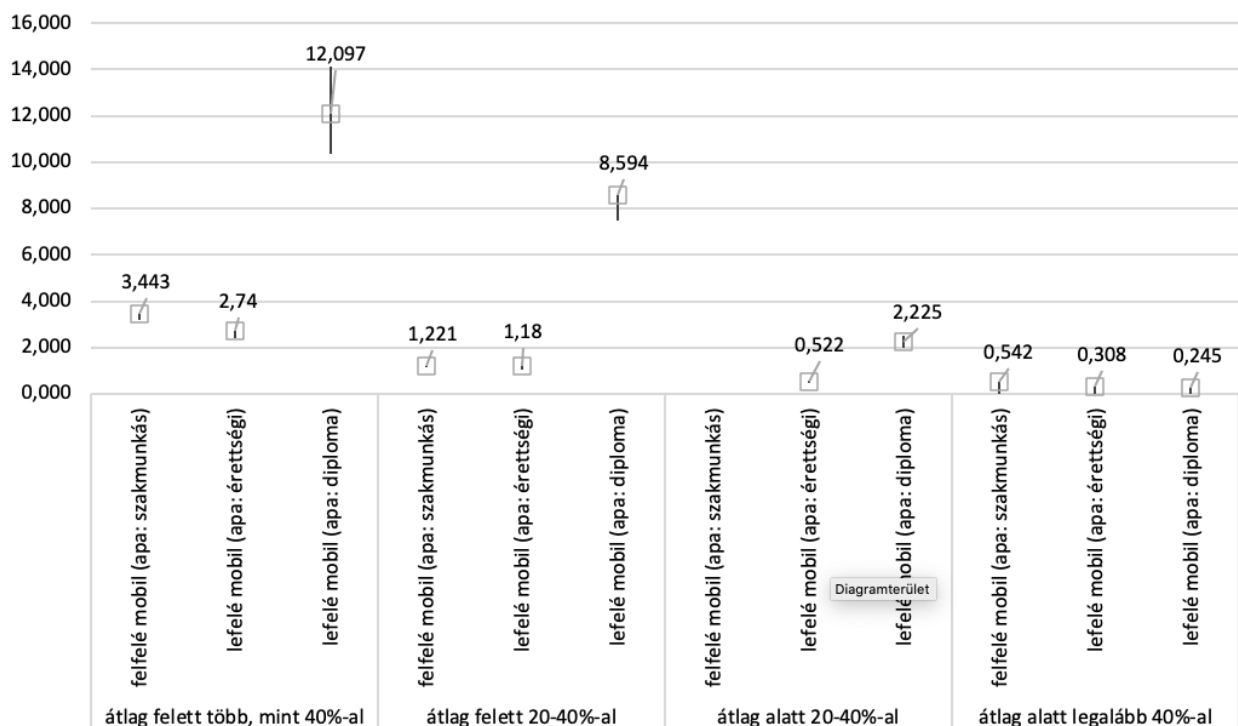
A származási háttér hatása a különböző korcsoportokban eltérő lehet. Ennek bemutatása meghaladja a tanulmány kereteit, de egy vonatkozásban ezt is szeretnénk jelezni, ami egyben azt a kérdést is feszegeti, hogy vajon a különböző korokban megtett mobilitási utakat azonos módon kell-e értékelni. Ha például az alacsony végzettségű szülők gyermekei egy korban csak azokat a munkaerőpiaci pozíciókat tudják elérni, amelyek az adott iskolai végzettségi sinthez kapcsolódó pozíciók alsó szegmensébe tartoznak, akkor kisebb motivációt jelenthet a magasabb végzettség megszerzése, mint olyan időszakban, ahol a magasabb munkaerőpiaci pozíciók is megnyílnak az alacsonyabb származásúak előtt. Mivel nem kereseteket, hanem jövedelmeket vizsgálunk, az eredmények nem tekinthetők az iskolai végzettség „közvetlen hasznának”, de utalnak az egyenlőtlenségeknek egy újabb dimenziójára. Ennek a tételnek az illusztrálására egy példát hozunk, miszerint a diplomások körében a fiatalabb korcsoportokban az alacsonyabb származási háttérűek jövedelmi hátránya nagyobb a diplomás szülők diplomás gyerekeikhez képest, mint az idősebb korosztályokban (1. ábra).

1. ábra. A diplomások jövedelmi átlaga a származási háttér szerint a diplomás szülők gyermekeihez képest, korcsoportok szerint

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége és a háztartási jövedelem is ismert volt (n=32495). A szerzők számítása.

2. ábra. A legfeljebb általános iskolai végzettségűek esélyhányadosai a különböző jövedelmi kategóriákba kerülésre a mobilitási utak szerint (multinomiális regressziós elemzés)

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége és a háztartási jövedelem is ismert volt (n=32495). A szerzők számítása.

Megjegyzés: Kontrollváltozók: nem, életkori csoport, 0–24 év közötti gyermekek száma a háztartásban, párcapcsolatban él-e, településtípus.

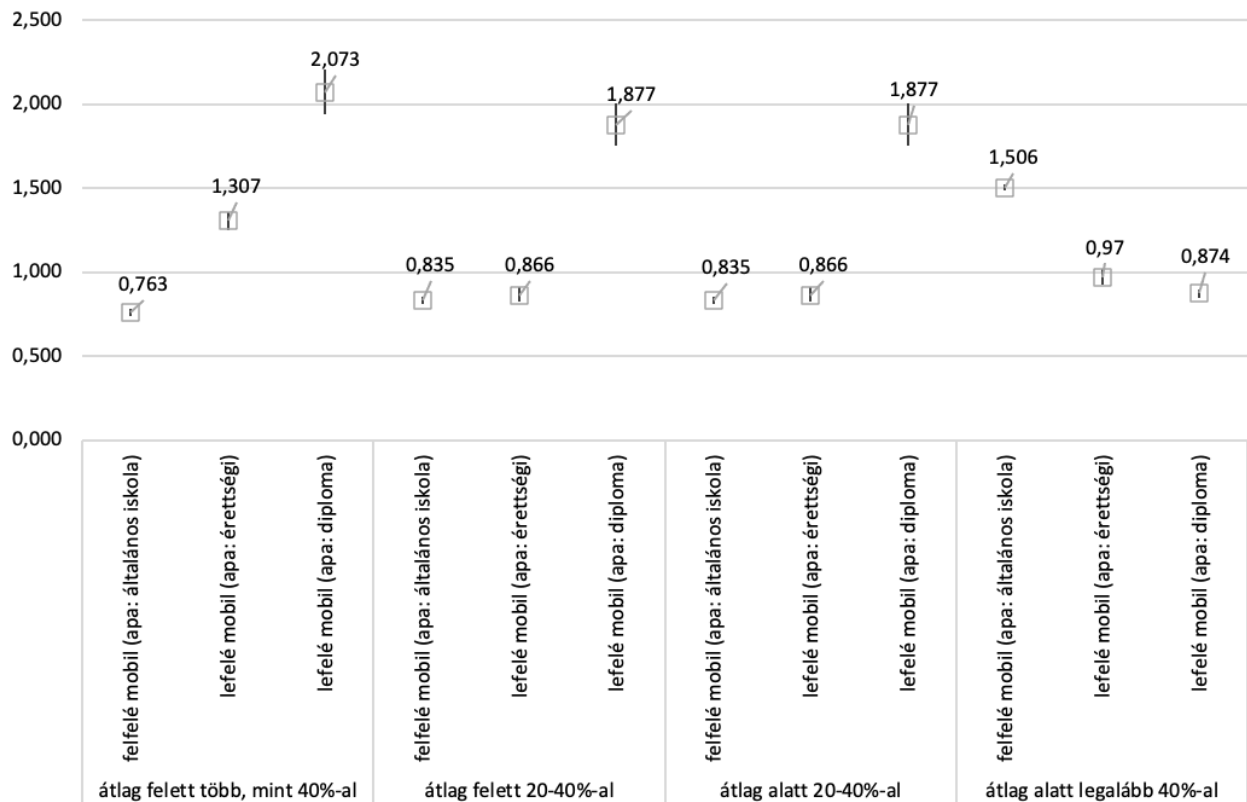

Visszatérve elemzésünk fő vonalára, a többváltozós elemzések megerősítik azt a tételt, hogy az eltérő származási háttérrel van a későbbi jövedelmi helyzetre, hiszen az azonos iskolai végzettségi szinten levő egyének jövedelemkülönbsége számos egyéb ismérvvvel való kontrollálás után is megmarad (2–5. ábrák).

A legfeljebb általános iskolai végzettségűek csoportjában azt találtuk, hogy az apa magasabb iskolai végzettsége egyértelműen növeli a magasabb jövedelmi kategóriákba kerülés esélyét. Azoknak, akiknek az apja diplomás volt, 12-szer nagyobb esélye volt az átlagos jövedelmet legalább 40%-kal meghaladó csoportba kerülni, mint az immobilaknak, vagyis, akiknek az apja is legfeljebb 8 általánost végzett. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy ennek a csoportnak a társadalmon belüli aránya rendkívül alacsony. Lényegesen kisebb mértékben, de ugyancsak növeli a legjobb jövedelmi kategóriába kerülés esélyét, ha valakinek szakmunkás vagy érettségizett az apja. A legrosszabb jövedelmi kategóriába kerülés esélyét viszont lényegesen csökkenti a jobb származási háttér (2. ábra).

Hasonló mintázatot lehet megfigyelni a szakmunkások körében is, nevezetesen, hogy a kérdezettnél magasabb iskolai végzettségű szülői háttér jellemzően növeli a jobb jövedelmi pozíciókba kerülés esélyét és csökkenti az alacsony jövedelmi státusz kockázatát. A legerőteljesebb különbségek a szélső jövedelmi kategóriákban figyelhetők meg. A diplomás apák szakmunkás gyerekeinek 2,1-szer, az érettségizett apák gyerekeinek 1,3-szer nagyobb esélye van a legjobb jövedelmi kategóriába kerülni, mint azoknak a szakmunkásoknak, akiknek az apja szintén szakmunkás végzettségű volt. A legfeljebb általános iskolai végzettségű apák gyerekei viszont 0,8-szer kisebb eséllyel kerülnek ebbe a csoportba, mint az immobilak (3. ábra).

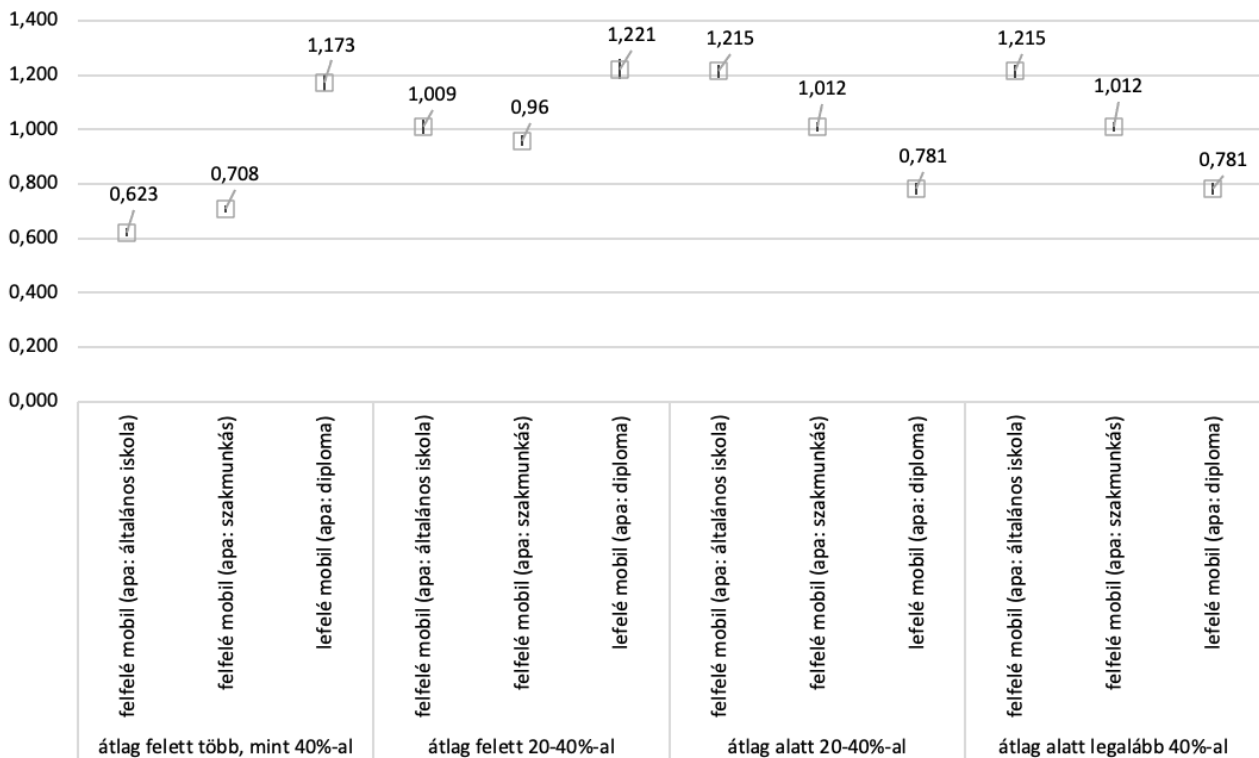
3. ábra. A szakmunkás/szakiskolai végzettségűek esélyhányadosai a különböző jövedelmi kategóriákba kerülésre a mobilitási utak szerint (multinomiális regressziós elemzés)

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége és a háztartási jövedelem is ismert volt (n=32495). A szerzők számítása.

Megjegyzés: Kontrollváltozók: nem, életkori csoport, 0–24 év közötti gyermekek száma a háztartásban, párkapcsolatban él-e, településtípus.

4. ábra. Az érettségizettek esélyhányadosai a különböző jövedelmi kategóriákba kerülésre a mobilitási utak szerint (multinomiális regressziós elemzés)

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége és a háztartási jövedelem is ismert volt (n=32495). A szerzők számítása.

Megjegyzés: Kontrollváltozók: nem, életkori csoport, 0–24 év közötti gyermekek száma a háztartásban, párkapcsolatban él-e, településtípus.

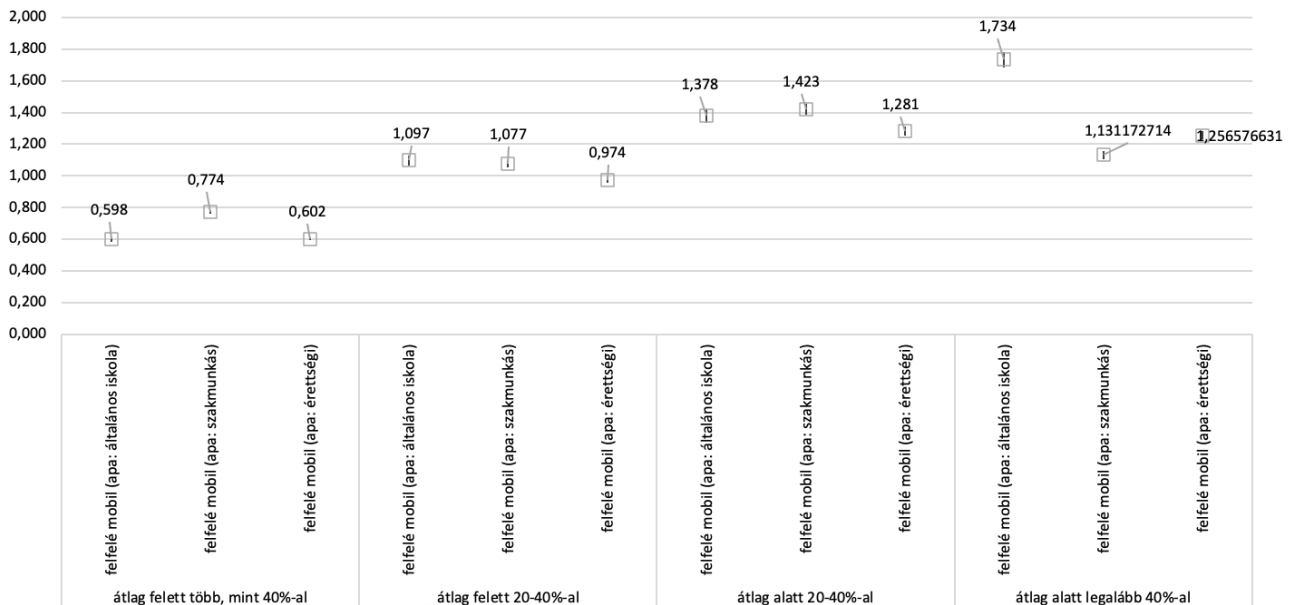
A legalacsonyabb jövedelmi kategóriába kerülésre viszont egyfajta védettséget jelent a szülő magasabb pozíciója az iskolai hierarchiában, hiszen míg a legfeljebb általános iskolai végzettségű apák gyermekei 1,5-szer olyan nagy valószínűséggel kerülnek az adott csoportba, addig az érettségizett szülők és a diplomás szülők gyermekeinek is kisebb esélye van a legalacsonyabb jövedelmi ötdöbe kerülnie, mint az immobil szakmunkásoknak (3. ábra).

Az érettségizettek körében kevésbé erősek a hatások, pontosabban a származási háttér hatása leginkább abban realizálódik, hogy a legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelmi kategóriákba való bekerülés esélyét jelentősen befolyásolja a szülő iskolai végzettsége. A legmagasabb jövedelmi kategóriába kerülés esélye a diplomás szülők gyerekeinél 1,2-szerese az érettségizett szülők gyerekeihez képest, míg az alapfokú végzettségű szülők gyerekei szignifikánsan kisebb eséllyel (0,7–0,8-szor) kerülnek a kategóriába. A legalacsonyabb jövedelmi kategóriába a legfeljebb 8 általánost végzett apa érettségizett gyermeke 1,2-szer nagyobb eséllyel kerül be, míg a diplomás apáé 0,8-szer kisebb eséllyel. A két középső jövedelmi kategóriába kerülés tekintetében nem olyan markánsak a különbségek, mint a szélső kategóriákban. Ez alapján azt lehet mondani, hogy az érettségizettek körében a származási háttér leginkább az alacsony és a magas jövedelmek realizálásának esélyeit határozza meg (4. ábra).

A diplomások köréről is elmondható, hogy a szülői háttér szerinti legmarkánsabb különbségek abban jelentkeznek, hogy mekkora valószínűséggel kerül valaki a legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelmi kategóriába (5. ábra). Az alacsonyabb végzettségű apák gyermekeinek szignifikánsan alacsonyabb esélyük van arra, hogy

az átlagos szintet legalább 40%-kal meghaladó jövedelmet realizáljanak. Ezzel párhuzamosan a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába kerülési esélyük jóval nagyobb: a legfeljebb általános iskolai végzettségű szülők gyermekeinek 1,7-szeres, a szakmunkás apák gyermekeinek 1,1-szeres, az érettségizett apák gyermekeinek pedig 1,3-szeres a diplomás apák gyermekeihez képest.

5. ábra. A diplomások esélyhányadosai a különböző jövedelmi kategóriákba kerülésre a mobilitási utak szerint (multinomiális regressziós elemzés)

Forrás: 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel, 25–59 év közötti foglalkoztatottak, akiknél az apa (szülő) iskolai végzettsége és a háztartási jövedelem is ismert volt (n=32495). A szerzők számítása.

Megjegyzés: Kontrollváltozók: nem, életkori csoport, 0–24 év közötti gyermekek száma a háztartásban, párkapcsolatban él-e, településtípus.

5. ÖSSZEGZÉS, TANULSÁGOK

Kutatásunkban a társadalmimobilitás-vizsgálatok és a rezilienciakutatások hagyományaira támaszkodva vizsgáltuk a napjaink társadalmára jellemző iskolai mobilitási utakat és a mobilitási utak összefüggéseit a jövedelemmel. Kiemelten vizsgáltuk a reziliencia jelenségét, amely kutatásunkban azt az iskolai mobilitási utat jelenti, amikor az egyén a szüleihez képest lényegesen magasabb iskolai végzettséget szerez: nevezetesen amikor az apa legfeljebb nyolc általános iskolai osztályt végzett, míg a gyermek diplomás lett. Noha társadalmon belüli arányuk rendkívül alacsony, részben éppen ezért, részben pedig atipikus útjuk miatt vizsgáltuk őket, miután ez a csoport a magyar társadalomról alkotott képünk fontos eleme.

Ha a rezilienciavizsgálatok felől nézzük kutatási eredményeinket, akkor ki kell emelnünk, hogy a származási háttér mellett számos egyéb tényező jelenthet felemelkedési nehézséget az egyének számára egy társadalomban. Ilyen lehet például az, ha valaki elmaradott térségben születik, de ilyen lehet a roma/cigány származás, az egészségi állapotban megjelenő hátrányok is. Ezekkel a kérdésekkel tanulmányunkban nem foglalkoztunk. Szentén nem érintettük azokat a rezilienciakutatásokban megjelenő kérdéseket sem, amelyek azzal foglalkoznak, hogy a többlépcsős iskolai mobilitásnak melyek azok a negatív következményei, amelyek a jelentős társadalmi távolság megtételéből, a közösségvesztésből, a beilleszkedés nehézségeiből adódnak (Beck 1983, Bereményi–Durst 2021, Ceglédi 2018, Czeizel 1997, Durkheim 2000, Ferge 2006, Godó et al. 2020, Hafičová et al. 2020, Kapitány–Kapitány 2007, Leist Balogh–Jámbori 2016, Lukács J. 2018, Pusztai 2004, Reay et al. 2009,

Subramanyam et al. 2013, Varga 2019). Ugyanakkor kutatásunk kvantifikálta a különböző mobilitási utak reprezentáltságát, ezen belül is a reziliensek társadalmon belüli arányát, illetve az anyagi helyzet vonatkozásában bemutatta, hogy a különböző mobilitási utakhoz milyen jövedelmek kapcsolódnak, az azonos iskolai végzettségi szinten lévők jövedelme mennyire differenciálódik aszerint, hogy milyen a származási háttérük az apa iskolai végzettségét tekintve.

A származási háttér és az egyén társadalmi hierarchiában elfoglalt helyének kapcsolata egy rendkívül összetett kutatási probléma, hiszen mind a származási háttérnek, mind pedig a társadalmi hierarchiában elfoglalt helynek számos dimenziója van. Mi ezekből csupán két tényezőt emeltünk ki: a származási oldalon az apa iskolai végzettségét, az egyén társadalmi hierarchián belüli helyéből pedig a jövedelmi helyzetet. Noha számos változó kontrollálásával vizsgáltuk a származás és a jövedelem kapcsolatát, nyilvánvaló, hogy több fontos elem beépítése hiányzik a modelljeinkből. Ugyanakkor úgy véljük, hogy ezek az eredmények fontos hozzájárulások az iskolai mobilitás egyéni hozadékának kutatása szempontjából.

Kimutattuk, hogy a származás erősen összefügg a jövedelmi helyzettel még az azonos iskolai végzettségűek körében is. A magasabb végzettséggel jellemezhető szülői háttér a magasabb, míg az alacsonyabb végzettségű szülői háttér az alacsonyabb kategóriákba kerülés nagyobb esélyével jár együtt. Eredményeink e tekintetben egybevágóak Blaskó (2008) korábbi kutatási eredményeivel, aki hasonló kérdéseket vizsgálva kimutatta, hogy a származásnak az iskolai pályafutáson túl is van szerepe a munkaerőpiaci sikerességben.

A reziliensekkel kapcsolatban fontos eredményünk, hogy a sikeres életút egyetlen dimenziója, az iskolai végzettség (diploma) elérése önmagában nem garancia az élet más területein mérhető sikerre. Egy korábbi kutatásunkban felsőoktatásban résztvevő reziliens hallgatók egyetemi és főiskolai éveinek részletes elemzése alapján lemaradást prognosztizáltunk a diplomázást követő életútban (Ceglédi 2018). A jelen tanulmány – limitációinak figyelembevételével – megerősítette ezt, hiszen a diplomás szülőktől származókhöz képest jövedelmi hátrány volt kimutatható a reziliensek körében. Ez összhangban van más korábbi kutatások eredményeivel (Nyüsti 2013).

Kutatásunk nem adott választ arra a kérdésre, hogy ezek a mechanizmusok pontosan hogyan működnek. Ehhez számos életútesemény és munkaerőpiaci jellemző iskolai végzettségi szinteken való differenciálásra lett volna szükség, azonban ennek több elemét illetően sem állnak rendelkezésre adatok. Jelenleg arra törekedtünk, hogy egy átfogó képet adjunk az iskolai mobilitás különböző útjai és a társadalmi struktúrában elfoglalt hely összefüggéseiről. További kutatásainkban három irányba szeretnénk tovább lépni. Az egyik, hogy az egyének párhuzamait is több dimenzióban vonjuk be a modelljeinkbe, a másik, hogy nemcsak az iskolai végzettség szintjét, hanem a végzettség szakirányát is vizsgáljuk, és végül, hogy a munkaerőpiaci foglalkoztatottság tényén túl az egyének munkaerőpiaci jellemzőinek több vonását vonjuk be a modellekbe.

HIVATKOZÁSOK

- Agasisti, T. – Avvisati, F. – Borgonovi, F. – Longobardi, S. (2018) *Academic resilience: What schools and countries do to help disadvantaged students succeed in PISA*. Paris: OECD. <https://doi.org/10.1787/19939019>
- Altbach, P. G. (2010) Preface. Access Means Inequality. In Goastellec, G. (szerk.) *Understanding Inequalities in, through and by Higher Education*. Rotterdam, Boston & Taipei: Sense Publishers. vii–x. <https://doi.org/10.6017/ihe.2010.61.8510>
- Andorka R. (1970) *Social mobility and its demographic effects in Hungary*. Budapest.
- Andorka R. (1982) *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Budapest: Gondolat.
- Angelusz R. (2004) Előszó. In Angelusz R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest. Új Mandátum. 7–12.
- Balogh L. (2004) *Iskolai tehetség gondozás*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Bass L. – Darvas Á. (2008) *Gyerek jól-lét – szociálpolitika – gyerekkintézmények*. (kézirat) Elérhető: <http://www.gyerekesely.hu> [Letöltve: 2010-07-12].
- Beck, U. (1983) Jenseits von Stand und Klasse? – Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entscheidung neuer sozialer Formationen und Identitäten. In Kreckel, R. (szerk.) *Soziale Ungleichheiten*. Göttingen: Verlag Otto Schwartz und Co., 36–74. <https://doi.org/10.5771/0038-6073-2008-4-301>
- Benjamin, R. (2015) *Leveling the playing field from college to career*. New York, NY: Council for Aid to Education. <https://doi.org/10.4324/9780429453069-6>
- Bereményi B. Á. – Durst J. (2021) Meaning making and resilience among academically high-achieving Roma women. *Szociológiai Szemle*, 31(3), 103–131. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2021.3.5>
- Bernstein, B. (2003) Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In Meleg Cs. (szerk.) *Iskola és társadalom*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus, 173–197.
- Björklund, A. – Salvanes, K. G. (2011) Education and Family Background: Mechanisms and Policies. In Hanushek, E. A. – Machin, S. – Woessmann, L. (szerk.) *Handbook of the Economics of Education*. Amsterdam: North Holland Elsevier, 201–247. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1620398>
- Blaskó Zs. (2008) *Származási hatások a munkapiacra? A társadalmi egyenlőtlenségek iskolarendszeren kívüli átörökítéséről*. PhD értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. Elérhető: <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/294/> [Letöltve: 2022-11-02].
- Blau, P. M. – Duncan, O. D. (1967) *American Occupational Structure*. New York: Wiley. <https://doi.org/10.1093/sf/46.4.561>
- Boudon, R. (1974) *Education, Opportunity, and Social Inequality: Changing Prospects on Western Society*. New York: Wiley-Interscience.
- Bourdieu, P. – Passeron, J. C. (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Beverly Hills: Sage Publications.
- Bukodi E. – Harcsa I. – Reisz L. (1994) *Társadalmi tagozódás, mobilitás. Az 1992. évi mobilitásvizsgálat alapján*. Budapest: KSH.
- Bukodi, E. – Paskov, M. – Nolan, B. (2017) Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account and an Old Story. *INET Oxford Working Papers*, 03. <https://doi.org/10.1093/sf/soz026>
- Ceglédi T. (2012) Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle*, 22(2), 85–110.
- Ceglédi T. (2018) *Ugródeszkan. Reziliencia és társadalmi egyenlőtlenségek a felsőoktatásban*. Debrecen: CHERD-Hungary.
- Cosco, T. – Cooper, R. – Kuh, D. – Stafford, M. (2016) Socioeconomic position, social mobility, and resilience in the MRC National Survey of Health and Development. *Epidemiol Community Health*, 70, 26–27. <http://dx.doi.org/10.1136/jech-2016-208064.42>
- Csata Zs. (2006) Az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottsága az erdélyi magyar fiatalok körében. In Gábor K. – Veres V. (szerk.) *A perifériából a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Budapest–Kolozsvár: Belvedere – Max Weber Társadalomkutató Alapítvány.
- Czeizel E. (1997) *Sors és tehetség*. Budapest: FITT IMAGE – Minerva.
- Durkheim, É. (2000) *Az öngyilkosság*. Budapest: Osiris.
- Éber M. Á. (2020) *A csepp. A félperifériális magyar társadalom osztályszerkezete*. Napvilág.
- Eurofound (2017) *Social mobility in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Elérhető: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2017/social-mobility-in-the-eu> [Letöltve: 2022-11-02].
- Fényes H. (2010) *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Ferge Zs. (1969) *Társadalmunk rétegződése*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- Ferge Zs. (2006) A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. In Fényes H. – Róbert P. (szerk.) *Iskola és mobilitás*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 67–84.

- Goastellec, G. (2010) Introduction. The Complex Issue of Inequalities in, through and by Higher Education. In Goastellec, G. (szerk.) *Understanding Inequalities in, through and by Higher Education*. Rotterdam–Boston–Taipei: Sense Publishers, XI–XVI.
- Godó, K. – Ceglédi, T. – Kiss, A. (2020) The Mentoring's Role among Alumni Students of István Wáli Roma College for Advanced Studies of the Reformed Church. *Central European Journal of Educational Research*, 2(1), 36–52.
- Godin, M. – Hindriks, J. (2018) An international comparison of school systems based on social mobility. *Economics and Statistics*, 499, 61–78. <https://doi.org/10.24187/ecostat.2018.499s.1940>
- Hafíčová, H. – Dubayová, T. – Kovács, E. – Ceglédi, T. – Kaleja, M. (2020) *Mentor and Social Support as Factors of Resilience and School Success: Analyses of Life Narratives of University Students from Marginalized Roma Communities*. Warsaw: Ośrodek Wydawniczo-Poligraficzny „SIM” Hanna Bicz.
- Halász G. – Lannert J. (2000) *Jelentés a magyar közoktatásról, 2000*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet.
- Harcsa I. (2019) Iskola és társadalom (Gondolatok Gázsó Ferenc írásai kapcsán, a párhuzamos megközelítés jegyében.) In Békés Z. – Harcsa I. (szerk.) *Gázsó F. Iskola, társadalom, rendszerváltás*. Szeged: Belvedere, 233–274.
- Harcsa I. (2021a) *Társadalmi rétegek polarizálódása, a „nagyszerkezet” konzerválódásával. (Kételyek az utóbbi két évtized kutatási alapján.)* Kézirat.
- Harcsa I. (2021b) *A nemzedékek közötti társadalmi mobilitás trendjei. Konzerválódás, zártabbá válás nélkül.* Kézirat.
- Harcsa I. (2021c) Az intergenerációs mobilitás és az életkörülmények közötti kapcsolat. (Kételyek a párhuzamos megközelítés jegyében.) *Replika*, (123), 151–176.
- Harcsa I. (2021d) A társadalmi tagolódás sémájának újragondolása. A tagolódás rendszereken átívelő trendjei. *Replika*, (121–122), 251–275.
- Hauser, R. M. – Featherman, D. L. (1976) Equality of schooling: trends and prospects. *Sociology of Education*, 49(2), 99–120. <https://doi.org/10.2307/2112516>
- Henderson, N. (2007) *Resilience in Action: Practical Ideas for Overcoming Risk and Building Strengths in Youth, Families, and Communities*. Paso Robles, CA: Resiliency in Action.
- Hout, M. (2018) Americans' occupational status reflects the status of both of their parents. *Proceedings of the National Academy Sciences of the United States of America*, 115(38), 9527–9532. <https://doi.org/10.1073/pnas.1802508115>
- Hrubos I. (2012) (szerk.) *Elefántcsonttoronyból világítótorony. A felsőoktatási intézmények misszióinak bővülése, átalakulása*. Budapest: Aula – Budapesti Corvinus Egyetem.
- Huszár Á. (2016) Társadalmi rétegződésről szóló kiegészítő felvétel. In Németh Z. (szerk.) *A 2016. évi mikrocenzus témakörei: Háttér tanulmányok a mikrocenzus programjáról és témaköreiről*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 44–59.
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018a) *A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018b) A szubjektív mobilitás változása Magyarországon. *Demográfia*, 61(1), 5–27. <https://doi.org/10.21543/dem.61.1.1>
- Jackson, M. – Evans, G. (2017) Rebuilding Walls: Market Transition and Social Mobility in the Post-Socialist Societies of Europe. *Sociological Science*, 4, 54–79. <https://doi.org/10.15195/v4.a3>
- Kapitány Á. – Kapitány G. (2007) *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok*. Budapest: Kossuth.
- Kozma T. (2004) *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Budapest: Új Mandátum.
- KSH (2015) 2011. évi Népszámlálás. 15. A társadalom rétegződése. Budapest: KSH.
- KSH (2016) 2016. évi Mikrocenzus Társadalmi rétegződésvizsgálat. Budapest: KSH.
- KSH (2017) *Mikrocenzus 2016. Iskolázottsági adatok*. Budapest: KSH.
- Leist Balogh B. – Jámbori S. (2016) A kapunyitási pánik vizsgálata a megküzdési módok és a szorongás függvényében. *Alkalmazott pszichológia*, (16)2, 69–90.
- Lukács J. Á. (2018) *Roma egyetemisták beilleszkedési mintázatai kapcsolathálózati megközelítésben. Doktori értekezés*. Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola. Elérhető: <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=20481> [Letöltve: 2022-11-02].
- Masten, A. S. – Herbers, J. E. – Cutuli, J. J. – Laffavor, T. L. (2008) Promoting Competence and Resilience in the School Context. *Professional School Counseling*, 12(2), 76–84. <https://doi.org/10.5330/psc.n.2010-12.76>
- Masten, A. S. (2019) Resilience from a developmental systems perspective. *World Psychiatry*, 18(1), 101–102. <https://doi.org/10.1002/wps.20591>
- Nagy P. T. (2003) A felsőoktatásba vezető út – a társadalmi hátrányok kompenzációja. *Educatio*, 2, 236–252.

- Nyüsti Sz. (2013) Oktatási helyzetkép. In Székely L. (szerk.). *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest: Kutatópont, 90–126.
- OECD (2016) *PISA 2015 Results (Volume I). Excellence and Equity in Education*. Paris: OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264266490-en>.
- OECD (2018) *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264301085-en>.
- OECD (2019) *PISA 2018 Results (Volume II). Where All Students Can Succeed*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b5fd1b8f-en>.
- Pusztai G. (2004) Kapcsolatban a jövővel: Roma/cigány diplomások pályafutását támogató erőforrások. *Valóság*, 5, 69–84.
- Reay, D. – Crozier, G. – Clayton, J. (2009) “Strangers in Paradise”? Working-class Students in Elite Universities. *Sociology*, 43(6), 1103–1121. <https://doi.org/10.1177/0038038509345700>
- Róbert P. (2015) Osztály- és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. *Replika*, 92–93(3–4), 77–93.
- Róbert P. (2018) Intergenerációs iskolai mobilitás az európai országokban a válság előtt és után. In Kolosi T. – Tóth I. G. (szerk.) *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: TÁRKI, 64–80.
- Róbert P. – Bukodi E. (2004) Changes in intergenerational class mobility in Hungary 1973–2000. In Breen, R. (szerk.) *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 287–315. <https://doi.org/10.1093/0199258457.003.0012>
- Rodgers, T. (2007) Measuring Value Added in Higher Education: A Proposed Methodology for Developing a Performance Indicator Based on the Economic Value Added to Graduates. *Education Economics*, 15(1), 55–74. <https://doi.org/10.1080/09645290601133902>
- Sági M. (2013) Pályakezdő diplomások munkába állási stratégiái. In Garai O. – Veroszta Zs. (szerk.) *Frisssdiplomások 2011*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály, 111–142.
- Shavit, Y. – Arum, R. – Gamoran, A. – Menahem, G. (2007) (szerk.) *Stratification in Higher Education. A comparative study*. Stanford, California: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1093/esr/jcp048>
- Subramanyam, M. A. – James, S. A. – Diez-Roux, A. V. – Hickson, D. A. – Sarpong, D. – Sims, M. – Taylor, H. A. Jr. – Wyatt, S. B. (2013) Socioeconomic status, John Henryism and blood pressure among African-Americans in the Jackson Heart Study. *Social Science & Medicine*, 93, 139–146. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.06.016>
- Sugland, B. W. – Zaslow, M. – Nord, Ch. W. (1993) Risk, Vulnerability, and Resilience among Youth: In *Search of a Conceptual Framework*. Washington, DC: Child Trends, 1–39.
- Tóth L. (2000) (szerk.) *Tehetség-kalauz*. Debrecen: Kossuth.
- Tóth L. (2013) *A tehetséggondozás és kutatás története*. Debrecen: Didakt.
- Ungar, M. (szerk.) (2021) *Multisystemic Resilience. Adaptation and Transformation in Contexts of Change*. New York: Oxford University Press.
- Varga A. (2019) Személyes és közösségi felvérteződés egy roma szakkollégiumi közösségben. In Arató F. (szerk.) *Autonómia és Felelősség tanulmánykötetek V*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 105–122.
- Veroszta Zs. (2014) Kinek meddig tart a felsőoktatás? A tanulmányok alatti munkavállalás továbbtanulási tervekre gyakorolt hatása. In *A felsőoktatás szociális dimenziója. A Eurostudent V magyarországi eredményei*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., 53–66.
- Vukasović, M. – Sarrico, C. S. (2010) Inequality in Higher Education: Definitions, Measurements, Inferences. In Goastellec, G. (ed.) *Understanding Inequalities in, through and by Higher Education*. Rotterdam–Boston–Taipei: Sense Publishers, XI–XVI. https://doi.org/10.1163/9789460913082_002
- Waxman, H. C. – Gray, J. P. – Padrón, Y. N. (2003) *Review of research on educational resilience*. UC Berkeley: Center for Research on Education, Diversity and Excellence.